

Ödejord och ödemantal i 1680-talets Skåne

En kameralhistorisk studie

Sveriges inre tillstånd under stormaktstiden har länge tillhört de frågor som varit föremål för diskussion i svensk historisk forskning. De undersökningar, som därvid företagits, har givit skiftande resultat: än har man funnit, att Sveriges folk utan allt för stora uppoffringar kunde bära de bördor, som den lysande yttre ställningen och de många krigen medförde, än att detta vida översteg dess krafter. De vitt skilda resultaten beror på olika sätt att värdera och utnyttja det källmaterial, som i detta fall står till buds. Grunden för alla försök till skildring av det inre tillståndet under stormaktstiden utgör det från denna tid bevarade kamerala källmaterialet.

Den fråga, som i denna diskussion tilldragit sig det största intresset, är det stora nordiska krigets inverkan på Sveriges inre tillstånd. Olika, sinsemellan diametralt motsatta uppfattningar har gjort sig gällande. Bakom har legat olika sätt att värdera och utnyttja det kamerala källmaterialet. Följden har blivit en livlig vetenskaplig diskussion om de bevarade källuppgifternas värde. Uppgifter om antalet ödehemman har i detta sammanhang utgjort det flitigaste utnyttjade, men också mest omstridda källmaterialet. Genom uppgifter om ödehemmanens antal och utbredning har man menat sig kunna fastställa jordbrukets tillstånd vid olika tidpunkter och i olika delar av landet.¹ Frågan

¹ G. E. AXELSON, Bidrag till kännedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid, Visby 1888; S. SCHARTAU, Om ödeshemmanen i Älfsborgs län under det stora nordiska kriget, KFÅ 1912, s. 258; *dens.*, Tillståndet i Jönköpings län 1697–1721, KFÅ 1915 s. 207; *dens.*, Om Sveriges inre tillstånd under Karl XII:s tid, i »Karl XII» utg. av S. BRING, Stockholm 1918, s. 499; P. HALLERMAN, Tillståndet

om innebörden av den kamerala termen »öde» och länsräkenskapernas sätt att redovisa ödehemman har därmed aktualiserats. På flera punkter synes problemen i detta sammanhang trots omfattande undersökningar och intensiv diskussion inte ha nått en lösning.

Gustaf Edvard Axelson var den förste, som på allvar tog upp problemet om det inre tillståndet under Karl XII:s tid till mera ingående behandling. I avhandlingen »Bidrag till kännedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid» har han på grundval av omfattande undersökningar sökt ge en bild därav. Axelson bygger främst på en systematisk genomgång av guvernörers och landshövdingars berättelser till Kungl. Maj:t. »En omständighet», skriver Axelson härvid, »som är särdeles belysande för jordbrukets tillstånd är ödehemmanens antal. Både regeringen och länens hövdingar sökte nämligen så långt det stod i deras

i Blekinge under det stora nordiska kriget, KFA 1916 s. 240; *dens.*, Tillståndet i Uppland under det stora nordiska kriget, KFA 1919 s. 253; G. OLANDER, Studier över det inre tillståndet i Sverige under senare delen av Karl XII:s regering med särskild hänsyn till Skaraborgs län, Göteborg 1946.

Vid sidan om uppgifterna om antalet ödehemman har samtliga dessa forskare med undantag för Gunnar Olander även utnyttjat mantalslängderna. På grundval av dessas uppgifter om den mantalsskrivna befolkningens antal och fördelning ansåg man sig kunna – åtminstone i grova drag – beräkna den totala folkmängden och följa befolkningsutvecklingen. Dylika beräkningar underbyggde ytterligare de slutsatser, som man på grundval av antalet ödehemman dragit om tillståndet i landet. Se AXELSON, s. 369, 380; SCHARTAU, KFA 1912 s. 277; *dens.*, KFA 1915 s. 233; HALLERMAN, KFA 1916 s. 266; *dens.*, KFA 1919 s. 304, 310. Eli F. Heckscher har emellertid ingående granskat mantalsuppgifternas källvärde. Resultatet av denna granskning blev, »att ingenting i fråga om befolkningens siffermässiga totalutveckling kan utläsas ur siffrorna för den mantalsskrivna befolkningen eller dess ändringar». Däremot betecknar Eli Heckscher uppgifterna om den mantalsskrivna befolkningens antal som »en mätare på svenska folkets välståndsutveckling». E. F. HECKSCHER, Ekonomisk-historiska studier, Stockholm 1936, s. 219, 231, 243. Jfr dock HANNERBERG, Mantalsskriven befolkning och total folkmängd, Meddelande från Göteborgs Högskolas Geografiska Institution 22, s. 40, samt E. JUTIKKALA, Can the population of Finland in the 17th Century be calculated? The Scandinavian Economic History Review, V: 2 s. 155, 172.

makt förhindra, att krono- och skattehemman föllo eller förblefvo i ödesmål, emedan kronan i sådant fall förlorade inkomsterna därav. När oaktat all denna omsorg ödesmål likväl uppkom, var detta alltså ett talande bevis på att jordbruksnäringen befann sig i ett särdeles betryckt läge». Uppgifterna om antalet ödehemman i landhövdingarnas berättelser utgör också en av huvudpunkterna i Axelsons undersökning. Hans slutsatser om det inre tillståndet bygger i hög grad på dessa uppgifter. Resultatet blev en i mörka färger hållen bild av tillståndet i Sverige under det stora nordiska krigets tid.²

Med den nya riktning inom Karl XII:s forskningen som framträdde under 1900-talets första år och samlades i Karolinska förbundet följde en ny uppfattning av det inre tillståndet under Karl XII:s tid. Omvärderingen möjliggjordes genom att ett annat källmaterial än det som tidigare använts av Axelson lades till grund för undersökningarna. Sigurd Schartau och Per Hallerman utgick i sina undersökningar från länsräkenskaperna, d.v.s. landsböckerna, och satte därvid frågan om ödehemmanen i centrum. På grundval av landsböckernas avkortning av ödehemman beräknade Schartau deras andel av hela mantalet i bl. a. Älvsborgs och Jönköpings län. Han fann, att antalet ödehemman vid det stora nordiska krigets slut ej var särskilt stort samt att kriget ej förorsakat uppkomsten av något större antal ödehemman. Schartau drog därav slutsatsen, att förhållandet i landet vid Karl XII:s död var bättre än man tidigare ansett. Landshövdingeberättelsernas uppgifter om ödemålet och det inre tillståndet stämplades som överdrivna svartmålningar, tillkomna i syfte att bereda det egna länet en eller annan lättnad. I landshövdingarnas berättelser, skriver Schartau, »har hjärtat ofta talat mera än förståndet. Det gäller därför att vara kritisk, att ställa uttalande mot uttalande och gå till andra källor, t. ex. landsböckerna, där man ej alltid finner bekräftelse på de mörka skild-

² AXELSON, s. 2, 77, 91.

ringarna.»³ Per Hallerman, som fortsatte Schartaus undersökningar nådde liknande resultat i fråga om Blekinge och Uppland. Undersökningarna om tillståndet i Blekinge gav till resultat, »att förhållandena ej kunna sägas hava varit så dåliga och beklagliga, som man enligt landshövdingeskrivelsen skulle kunna vara benägen att tro. Varken är ödehemmanens antal så stort eller befolkningens decimering så anseelig, som man hittills hållit för troligt. Tvärtom», hävdade Hallerman, »torde man kunna betrakta länets tillstånd under Karl XII:s sista år som förhållandevis ganska gott.» Kriget hade ej i större grad inverkat på folkets bärkraft. »En bl. a. på jorde- och landsböcker grundad undersökning, omfattande hela Sverige, skall säkerligen», skriver Hallerman, »bringa en annan och ljusare bild än den, vi intill de sista åren vant oss att anse som tillförlitlig.»⁴

Den beräkning av ödehemmanen, som bildar grundvalen för Schartaus och Hallermans framställningar har emellertid senare blivit föremål för kritik. Gunnar Olander har sålunda visat, att landsböckernas ordinarie avkortningssiffror inte alltid redovisar hela antalet ödehemman. I landsböckerna har landskamreraren

³ SCHARTAU, KFÅ 1915 s. 207, 234. Se även *dens.*, KFÅ 1912 s. 258, samt *dens.* i »Karl XII» utg. av S. BRING, s. 514, 517.

⁴ HALLERMAN, KFÅ 1916 s. 266, 267. Se även *dens.*, KFÅ 1919 s. 310. En liknande undersökning rörande ödehemmanen i Skåne under senare delen av Karl XI:s och under Karl XII:s regering har utförts av Per Sörensson. Denna undersökning, som aldrig blivit publicerad, finnes i manuskript i universitetsbiblioteket i Lund. Per Sörensson bygger denna undersökning liksom Schartau och Hallerman på en beräkning av ödeavkortningen i landsböckerna. Sörensson fann därvid, att landshövdingarnas berättelse och brev gav avsevärt mycket större siffror för antalet ödehemman än det i landsböckerna redovisade. »Landsböckernas uppgifter torde väl svårigen kunna bestridas, noggrant specificerade som de äro», skriver emellertid Per Sörensson. Resultatet av hans undersökning blev därför, att »den bild man av landsböckerna erhåller av åkerbrukets ställning i Skåne under Karl XII:s regering, är således ej på långt när så mörk som den vanliga». Samma uppfattning av det inre tillståndet i Sverige under Karl XII:s tid har Per Sörensson även hävdad i sin avhandling, där slutsatserna bygger på den ovan refererade otryckta undersökningen rörande Skåne. P. SÖRENSSON, Sverige och Frankrike 1715-1718, I s. 37 not 1.

under rubriken »Ödehemman» ofta endast infört gammalt ödesmål. Nyare och nytillkomna ödehemman har redovisats i särskilda avkortningslängder. Dessa har i länsräkenskaperna hänförs till och avkortats under rubriken »hos allmogen innestående restantier». Skattebortfallet för dessa senare ödehemman har därigenom kommit att belasta befallningsmännens balanser i stället för att avkortas i landsboken under rubriken »Ödehemman». För en beräkning av ödehemmanens antal och utbredning räcker det därför inte, framhåller Olander, att använda landsböckerna; också verifikationerna till landsböckerna måste granskas. Den bearbetning Olander företagit av dessa ger helt andra och större siffror för antalet ödeshemman än de Schartau beräknat ur landsböckerna. Olander visar, hur antalet ödehemman stiger starkt under det stora nordiska kriget. »Jordbrukets ställning har ej varit så god, som Schartau menat», är slutsatsen av Olanders undersökning.⁵

En beräkning av ödehemmanens antal och utbredning har spelat en stor roll vid bedömandet av det inre tillståndet i Sverige under det stora nordiska kriget. Premissen har varit, att antalet ödehemman ger ett uttryck för jordbrukets tillstånd vid en given tidpunkt. Frågan är emellertid, om det i landsböckerna och deras verifikationer redovisade antalet ödemantal verkligen står i relation till utbredningen av den öde och obrukade jorden, d. v. s. ger en direkt bild av jordbrukets tillstånd, och i så fall med vilken grad av tillförlitlighet.

I

Denna frågeställning kan belysas med utgångspunkt från ett annat källmaterial än det som tidigare kommit till användning. Jag syftar på tiondelängderna. Att dessa inte tidigare utnyttjats, beror uppenbarligen på att det i många fall antingen inte är praktiskt möjligt att företaga en direkt jämförelse mellan tion-

⁵ OLANDER, s. 31.

delängdernas uppgifter och landsböckernas redovisning av ödemantalet eller också är en dylik jämförelse – vid s. k. fast tionde – föga givande. Beträffande tionden i Skåne under 1680-talet är emellertid läget ett annat. En omläggning av systemet för uppborren av tionden genomfördes vid denna tid i Skåne. Vid denna omläggning fick avkortningen av tionden för öde och obesådda jordar under en övergångstid åren 1682–1690 en alldeles speciell utformning. Beräkningen av ödejorden skedde för tiondeavkortningen på ett annat sätt än den samtida beräkning av ödemantalet, som låg till grund för avkortningen av övriga skatter och pålagor. Denna skillnad ger möjlighet att från en ny utgångspunkt undersöka problemet om innebörden av länsräkenskapernas uppgifter om ödehemman.

Men först några ord om tionden.

Tionden var ursprungligen en skatt på all avkastning och utgick i princip med en tiondel därav. I Skåne var sedan gammalt sädestionden helt dominerande – boskaps- eller kvicktionden tillföll i sin helhet prästen. Av sädestionden däremot erhöll prästen blott $\frac{1}{3}$, tertialtionden, kyrkan $\frac{1}{3}$, kyrkotionden, och kronan $\frac{1}{3}$, kronotionden. Ursprungligen skulle tionden erläggas direkt av skörden på åkern, d. v. s. i kärven eller neken. Redan tidigt började emellertid kronans andel, kronotionden, att erläggas i tröskad säd – i skäppan. Detta skedde ibland efter en vart år företagen beräkning av skörderesultatet. Vanligen var i Skåne emellertid kronotionden bortarrenderad, – bortstadd – och erlades till kronan av arrendatorn – städjoinnehavaren – med ett fast årligt belopp. Systemet var oförmånligt för kronan. Kronotionden gav på detta sätt långt mindre än vad prästen samtidigt lyfte i tertialtionde. Under och efter skånska kriget 1675–79 blev systemets nackdelar för kronan uppenbara. År 1681 tillsattes därför en tiondekommission med uppgift att taxera all odlad jord i Skåne och fixera en viss tiondeavgift, som årligen skulle erläggas för denna. Tiondekommissionen satte tionden i proportion till utsädet och den avkastning detta på

varje särskild åker kunde beräknas ge. Om en åker något år ej odlades, behövde inte heller någon tionde erläggas för denna. Den fasta tionde, som nu infördes i Skåne vilade sålunda direkt på den odlade jorden, utsädet, inte som andra skatter och pålagor på hemmanen eller mantalet. Avkortningen beräknades på samma grund. Principen var en reminiscens av den ursprungliga tionden. Resultatet blev en år från år starkt varierande tiondeuppbörd. Statsmakterna, som normalt anordnade en viss inkomst till ett visst bestämt ändamål, var föga betjänta av detta. Systemet för tiondeuppbörden i Skåne ändrades därför snart igen. I samband med en allmän översyn av tiondesättningen stadgades år 1690, att framställningar om avkortning i tionden för missväxt eller för att någon eller några av ett hemmans åkrar under året legat obrukade hädanefter inte skulle bifallas. Varje hemman skulle svara för hela sin fasta tiondeavgift. Metoden för tiondeavkortningen hade därmed i grund förändrats. Efter år 1690 blev tionden en fast avgift vilande på hemmanet, mantalet, helt skild från det tidigare direkta sambandet med odlingen av jorden. Tionden blev därmed en skatt i allo lik övriga grundskatter.⁶

I landsböckerna och deras verifikationer redovisades i Skåne på 1680-talet ödeavkortningen av alla skatter och pålagor utom tionden under rubriken »öde och obrukade hemman». Ödeavkortningen av tionde fördes däremot i allmänhet under rubriken »öde och osådda jordar» eller »öde och obesådda åkrar». Denna skillnad hade, som ovan framhållits, en reell bakgrund. De öde och osådda jordarna fastställdes år 1681–1682 av tiondekommissionen och infördes såväl i dess protokoll som dess jordebok. Under följande år skedde ödeavkortningen av tionden efter tings-

⁶ Om tionden och tiondeuppbörden i Skåne, se närmare J. WEIBULL, Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet. Skriften utg. av Fahlbeckska stiftelsen XXXVIII, Lund 1952. Frågan om tiondeuppgifternas källvärde och deras användbarhet har där utförligt behandlats, a. a., s. 80, 104, 108.

attester, ofta på grundval av prästernas uppgifter. Ödeavkortningen av tionden under 1680-talet ger sålunda möjlighet att från år till år beräkna hur stor del av den odlade jorden i Skåne, som verkligen låg öde och obesådd. En jämförelse mellan dessa uppgifter och de i landsböckerna och deras verifikationer som öde redovisade hemmanen gör det möjligt att fastställa, om det i länsräkenskaperna redovisade ödemantalets andel av hela mantalet svarar mot ödejordens andel av den odlade jorden, eller med andra ord, om antalet ödehemman ger en någorlunda tillförlitlig bild av jordbrukets tillstånd.

Vidstående två tabeller ger en sammanfattning dels av landsböckernas uppgifter om ödeavkortningen av tionden, d. v. s. ödejorden, dels av samma källas uppgifter om ödemantal i Skåne under 1680-talet.

En jämförelse mellan de båda tabellernas siffror visar, att ödejorden enligt tiondeavkortningen samtliga år var vida mer omfattande än ödemantalet. För hela Skåne är ödeavkortningen av tionden i allmänhet dubbelt så stor som motsvarande ödemantal.⁷ Även i andra avseenden skiljer sig siffrorna. Den öde och osådda jordens andel steg till år 1684, då den uppgick till nära 1/5 av hela åkerarealen i Skåne. Ödemantalet sjönk däremot från 10 % till 8,9 % av hela mantalet från år 1683 till år 1684. 1684 var i Skåne ett dåligt skördeår. Särskilt tydligt framträder detta i spannmålspriserna i Malmö. Detta år var markegångspriserna där för samtliga sädesslag mer än dubbelt så höga som föregående och efterföljande år.⁸ Missväxten år 1684 med efterverkningar 1685 framträder tydligt i tiondeavkortningen för ödejord. Ödemantalet, d. v. s. ödehemmanens antal, minskade däremot år 1684. En skildring av jordbrukets tillstånd och utveckling åren 1683–1685 enbart på grundval av landsböckernas

⁷ Något värde för ödeavkortningen av tionden i hela Skåne år 1682 kan ej erhållas, då Rönneberga, Onsjö och Harjagers häraders befallning detta år ännu ej erlade tionde efter tionesättningen.

⁸ O. BJURLING, Skånes utrikessjöfart 1660–1720, Lund 1945, diagram XXI.

Tabell 1. Ödeavkortningen av kronotioden i Skåne 1682–1690, i % av den taxerade kronotioden.⁹

År	O. S.	T. B.	V. H. Lj.	I. J. A.	Fr. Fä.	R. O. H.	L. SÅ.	NÅ. Bj.	ÖG. VG.	G. Vi	Skåne
1682	—	20,4	6,2	7,5	13,2	—	18,1	13,3	5,1	5,2	—
1683	17,3	21,3	8,0	7,7	13,5	46,6	19,1	10,9 ^{a)}	2,3	3,4	15,7
1684	23,9	41,9	8,6	17,3	14,2	38,1	21,1	21,3	2,8	1,9	19,5
1685	16,5	27,1	8,5	17,4	15,3	28,6	22,5	25,8	1,5	1,4	16,5
1686	8,5	28,7	4,2	6,9	14,6	21,0	19,5	17,1	0,8	0,7	11,8
1687	7,2	19,2	4,4	4,9	9,4	20,8	24,5	20,5	1,3	0,4	10,6
1688	0	1,9	3,4	3,2	3,5	16,9	12,6	16,3	0,5	0,2	5,4
1689	1,4 ^{b)}	5,5	2,4	3,5 ^{c)}	3,1	16,7	14,7	17,3	0,5	0,2	6,0
1690	0,3	1,8	2,3	1,2	1,1	14,4	12,3	11,9	0,4	0,2	4,3

a) Dessutom en extra-ordinarie avkortning för missväxt på 11,8 %.

b) » » » » » » » » 4,4 %.

c) » » » » » » » » 1,2 %.

Tabell 2. Ödemantalet i Skåne 1682–1690, i % av hela mantalet.⁹

År	O. S.	T. B.	V. H. Lj.	I. J. A.	Fr. Fä.	R. O. H.	L. SÅ.	NÅ. Bj.	ÖG. VG.	G. Vi	Skåne
1682	10,6	6,9	10,5	4,4	5,4	23,5	(6,6)	5,7	3,7	4,7	8,2
1683	10,1	14,1	15,2	6,9	7,0	24,9	(9,1)	4,8	3,0	4,6	10,0
1684	4,8	12,8	12,9	6,7	5,5	23,7	(13,4)	5,3	2,3	2,8	8,9
1685	5,6	12,4	9,9	8,1	4,5	21,4	(12,5)	5,6	1,9	2,0	8,2
1686	4,0	4,4	6,7	4,4	0,7	15,9	7,8	4,7	1,4	0,8	4,9
1687	6,4	4,8	6,8	4,6	2,2	10,0	8,5	4,2	1,9	0,5	5,0
1688	2,3	3,6	6,2	2,6	1,5	5,3	4,5	3,0	0,6	0,1	2,9
1689	1,4	2,5	6,2	1,6	1,0	3,1	3,0	2,3	0,6	0	2,1
1690	1,0	2,8	5,7	1,4	0,3	2,1	1,4	1,6	0,5	0	1,6

Förkortningar.

O. S. = Oxie och Skytts häraders befallning.

T. B. = Torna och Bara häraders befallning.

V. H. Lj. = Vemmenhögs, Herrestads och Ljunits häraders befallning.

I. J. A. = Ingelstads, Jerrestads och Albo häraders befallning.

Fr. Fä. = Frosta och Färs häraders befallning.

R. O. H. = Rönneberga, Onsjö och Harjagers häraders befallning.

L. SÅ. = Luggude och Södra Åsbo häraders befallning.

NÅ. Bj. = Norra Åsbo och Bjäre häraders befallning.

ÖG. VG. = Östra och Västra Göinge häraders befallning.

G. Vi. = Gärds och Villands häraders befallning.

⁹ Tabell 1 bygger på landsböckernas siffror för avkortningen av kronotioden för öde och osådda jordar. Ödejordens procentuella andel är beräknad av hela

uppgifter om ödemantalet skulle ge en direkt missvisande bild. Än mer påtagligt blir detta vid en granskning av ödejord och ödemantal i de särskilda befallningarna.

den taxerade kronotionden på samma jordar, som ödeavkortningen avser. Alltså har för varje år och befallning socknar under jus patronatus och säterier, vilka båda voro befriade från att erlægga kronotionden och vilka i landsböckerna avkortades i sin helhet, först dragits ifrån den på hela befallningen taxerade kronotionden.

Tabell 2 bygger på landsböckernas avkortning av mantalet för öde och obrukade hemman. Värdena avser allt mantal utom insockne frälsehemman, för vilka landsböckerna ej alltid erbjuder material för att med säkerhet fastställa ödemantalet. Då de insockne frälsehemmanen i stor utsträckning låg i de socknar, där adeln även hade jus patronatus, för vilka ödeavkortningar för tionden ej kan fastställas, bör insockne hemmanen även av denna anledning uteslutas. Vid beräkningen av procentsiffrorna ingår därför ej insockne frälsemantalet i siffrorna. Vid fastställandet av ödemantalet har avkortningen av tillfälliga gårdar såsom kröningsgård, riksdagsbeviljning, skipshjälp, krigshjälp och strandvaktpengar utnyttjats, då dessa erlades av samtliga hemman utom insockne frälsehemman, således även av militien och kavalleriet tilldelade hemman. I Luggude och Södra Åsbo häraders befallning anges åren 1682–1685 ej det som öde avkortade mantalet. Detta har därför beräknats ur avkortningssumman för olika gårdar och skatter.

Beträffande jämförbarheten mellan de båda tabellernas siffror, bör det dock framhållas att de inte bygger på identiskt samma hemmansbestånd. I tabell 1 ingår sålunda ödejorden på de insockne frälsehemman, som är belägna i andra socknar än de under jus patronatus. I tabell 2 ingår dessa inte, medan däremot hemman av annan jordnatur än insockne frälse i socknar under jus patronatus innefattas i värdena för ödemantalet. Skillnaden i siffrornas omfattning är dock obetydlig och kan inte ge något större utslag i de anförda procenttalen, även om ödejorden skulle haft en annan omfattning på de insockne frälsehemmanen eller på hemman av annan jordnatur i socknar under jus patronatus än den på övriga hemman normala.

Tabellerna fordrar emellertid på ytterligare en punkt en förklarande anmärkning. År 1687 företogs i Skåne en allmän förmedling d. v. s. nedsättning av hemmantalet. Detta tillgick så att det gällande mantalsvärdet för varje hemman granskades och, där så var befogat, nedsattes. Förmedlingen 1687 medförde, att mantalet på ett stort antal hemman nedsattes. Summan av mantalet i Skåne minskades sålunda från 8963 mantal år 1687 till 7302 mantal år 1688. Ödehemmanen, i främsta rummet sådana som någon längre tid legat öde och som inte beräknades skulle återupptagas, förmedlades vid detta tillfälle i långt högre grad än övriga hemman. Ödemantalet minskades därför i hög grad genom förmedlingen. Tabellens värden för ödemantalets andel av hela mantalet efter 1687 är därför inte jämförbara med dem före detta år. Gränslinjen har i tabellerna

Ödeavkortningen av kronotionden var av mycket olika omfattning i skilda delar av Skåne: i de av kriget 1675–79 hårdast drabbade häraderna i västra delarna av landskapet vittnar tiondeavkortningen om att ännu år 1683 bortåt hälften av all odlad jord låg öde och obesådd; i skogsbygderna i norr och nordöst utgjorde däremot samma avkortning detta år endast omkring 3 % av hela den taxerade tionden.¹⁰ Missväxten år 1684 drabbade i synnerhet slättbygden i södra och västra Skåne. I Oxie och Skytts häraders befallning uppgick ödejorden år 1684 till 23,9 % av all åkerjord. 1685 märktes fortfarande följderna av missväxten och 16,5 % av jorden låg öde i denna befallning. Ödemantalet visar däremot en helt annan utveckling. Åren 1682 och 1683 redovisades något över 10 % av mantalet i befallningen som öde. År 1684 sjönk ödemantalet till 4,8 % för att år 1685 vara något högre eller 5,6 % av hela mantalet. Slutsatser på grundval av ödemantalet i förhållande till hela hemmantalet måste leda till en direkt felaktig framställning av jordbrukets tillstånd under dessa år.

Resultatet av jämförelsen mellan ödejorden enligt tiondelängderna och det i kronans räkenskaper redovisade ödemantalet visar, att det i landsböckerna och deras verifikationer som öde redovisade mantalet inte svarar mot den öde och osådda jordens verkliga utbredning. Själva premisen för den tidigare forsk-

utmärkts genom ett mellanslag. Även för tionden medförde förmedlingen en minskning av ödeavkortningen. Orsaken torde vara, att genom förmedlingen ett antal hemman utmönstrades, som tidigare år efter år upptagits i längderna men i sin helhet avkortats som öde.

¹⁰ Se härom närmare J. WEIBULL, Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet, s. 111.

¹¹ Oxie och Skytts häraders befallning är bäst lämpad som exempel för jämförelse, dels emedan markegångspriserna i Malmö direkt kan anses hänföra sig till detta område, dels och framför allt emedan det i denna befallning saknas såväl socknar under jus patronatus som säterier. Tiondeavkortningen gäller således all jord i befallningen. Av befallningens 951 mantal var endast 16 insockne frälse. Även ödeavkortningen för mantalet gäller sålunda praktiskt taget allt mantal i befallningen.

ningens metod vid undersökning av jordbrukets tillstånd i äldre tider har i detta fall visat sig vara ohållbar.

Detta resultat ställer frågan: varpå beror denna skillnad mellan den ödejord, som kan beräknas ur tiondeuppgifterna, och de i landsböckerna redovisade ödehemmanen. Denna frågeställning kräver emellertid först en granskning av vilka hemman, som redovisades som ödehemman, och anledningen därtill eller med andra ord, vad innebar den kamerala termen öde.

II

Den tidigare forskningen har intagit olika ståndpunkter i fråga om innebörden av termen öde. Sigurd Schartau hävdade, »att man ej alltid menat detsamma med ödehemman i olika län och inte ens alltid inom olika fögderier i samma län under samma tid. Det tyckes», fortsätter han, »som om man ibland bokfört bland ödehemman sådana hemman, som ej kunde betala sina utskylder men därför ej voro helt öde.»¹² Per Hallerman har i sitt material funnit samma företeelse och framhåller, att med begreppet ödehemman menas i vissa fögderier »ett sådant hemman, som ej kunde betala sina utlagor men hade bonden kvar, s. k. oförmögna hemman». I allmänhet synes man dock med ödehemman menat, framhåller han, »ett sådant som var fullkomligt obebott och förfallet med åkrarna igenvuxna och byggnaderna förfallna». Av dessa förhållanden drog Hallerman slutsatsen, att »då som öde ofta betecknades s. k. oförmögna hemman, äro de siffror för öde mantal, landsböckerna lämna, tydligen ej för små».¹³ Alf Åberg har undersökt ödegårdarna i Skåne efter kriget år 1675–79. Han framhåller, att »med ödegårdar förstods vid denna tid i Skåne gårdar, som ej kunde betala skatt, s. k. skattevrak. För att en gård skulle räknas som

¹² SCHARTAU, KFA 1912, s. 258.

¹³ HALLERMAN, KFA 1919, s. 283.

öde, behövde den därför icke vara obesatt, men på många ställen voro husen nedbrutna och således obeboliga.»¹⁴ Gunnar Olander har företagit en undersökning av jordrannsaktions- och undersökningsprotokoll rörande ödehemman och därvid funnit, att ett hemman betecknades som öde när det saknade åbo. Han menar, att denna »definition på öde haft riksgiltighet». Detta behövde dock inte innebära, påpekar Olander, att hemmanet låg helt obrukat. De övriga byamännen brukade ibland – lagligen eller olagligen – ett ödehemmans jord eller höstade åtminstone höet från dess ängsmark.¹⁵ Artur Attman har på denna punkt vänt sig mot Olanders uppfattning, anslutit sig till tidigare forskning och hävdad, att ödehemman inte kan definieras som »hemman som saknar åbo» utan var »hemman varifrån skatt ej utgöres».¹⁶ Gunnar Olander å sin svarade, att denna senare definition var för vid, när den även kom att innesluta på restlängd uppförda hemman.¹⁷ Eino Jutikkala har slutligen i samband med en undersökning av mantalslängderna från 1600-talet i Tavastland konstaterat, att ett stort antal hemman, som i kronoränskaperna upptogs som öde, enligt mantalslängderna var bebodda; »det vore emellertid lika felaktigt,» summerar han i detta avsnitt resultatet av sin undersökning, »att hävda att alla 'ödehemman' voro obebodda som att påstå att de alla voro bebodda.»¹⁸

Innebörden av termen »ödehemman» och praxis vid beräkning av ödesmålet kan ännu inte sägas vara helt klarlagda. Även här kan källmaterialet från Skåne under 1680-talet ge ett nytt bidrag. En jämförelse hemman för hemman av å ena sidan de

¹⁴ A. ÅBERG, Ödegårdarna i Skåne och deras upptagande efter kriget 1675–79, KFÅ 1946, s. 55.

¹⁵ OLANDER, s. 15, 18.

¹⁶ G. OLSSON, Rec. av Gunnar Olander: Studier över det inre tillståndet i Sverige under senare delen av Karl XII:s regering, Rig 1947 s. 142.

¹⁷ G. OLANDER, Ett genmäle, Rig 1948 s. 140.

¹⁸ E. JUTIKKALA, Can the Population of Finland in the 17th Century be calculated? The Scandinavian Economic History review, V: 2 (1957), s. 162.

öde och osådda jordar, som förtecknades i tiondekommissionens protokoll, samt å andra sidan ödemantalet enligt landsböckerna bör kunna ge en uppfattning om tillståndet på de hemman, som i landsböckerna betecknats som ödehemman.¹⁹

Tiondekommissionen förtecknade i såväl sitt protokoll som sin jordebok de öde och obesådda jordarnas omfattning och utbredning i Skåne år 1681–82. Verifikationerna till landsböckerna saknas emellertid för år 1682; de enskilda ödehemmanen kan därför fastställas endast för år 1681, vars verifikationer med specifikationer över ödehemmanen finnes bevarade.²⁰ År 1681 tionesattes Norra Åsbo och Bjäre härad. För detta område är således en direkt jämförelse möjlig.

Ödemantalet utgjorde år 1681 i Norra Åsbo härad 20²⁹/₄₈ mantal, fördelat på 48 som öde redovisade hemman.²¹ En jämförelse mellan dessa hemmans verkliga mantal enligt jordeboken och det mantal, till vilket de upptogs i specifikationen för ödeavkortningen, visar, att endast 24 av dessa hemman avkortats som öde med hela sitt mantal. Av de återstående upptogs 20 hemman i specifikationen till halva sitt verkliga mantal. Detta

¹⁹ Tyvärr begränsas möjligheterna för en sådan jämförelse av att verifikationerna till landsböckerna för Skåne endast finnes i fullständigt och användbart skick bevarade för enstaka år under perioden 1681–1690. Följande av dessa verifikationer finnes sålunda bevarade i kammarsarkivet: 1681 fullständigt; 1682 ett obetydligt fragment; 1684 fullständigt; 1685 ett band omfattande norra delen av Skåne, vilket dock är svårt brandskadat och endast delvis kan utnyttjas; 1688 fullständigt, men volymen omfattande södra delen av Skåne så svårt skadad, att den ej kan användas, och den för norra delen skadad, så att den endast delvis kan utnyttjas.

²⁰ Det fragment, som finnes bevarat av 1682 års verifikationer, omfattar ej redovisningen av några ödehemman.

²¹ Ödehemman enligt specifikationen över öde och obrukade hemman i verifikationerna till landsboken år 1681. Bland verifikationerna till landsboken finnes även en specifikation över öde och obrukade hemman, som äro anslagna till militien. Alla i denna senare specifikation redovisade ödehemman finnes emellertid redovisade även i den förstnämnda specifikationen. Verifikationer till landsboken 1681, KA.

innebar, att dessa senare hemman njöt en nedsättning till hälften av alla skatter och pålagor utom tionden, som avkortades särskilt. Av de återstående 4 hemmanen redovisades vid ödeavkortningen ett till $\frac{2}{3}$ av sitt mantal, ett till $\frac{1}{4}$, ett till $\frac{29}{128}$ (= 24 %) samt ett till $\frac{7}{46}$ (= 15 %) av sitt verkliga mantal. Även dessa hemman erlade sina utskylder för återstående delar av hemmanet.

I tiondekommissionens jordebok för Norra Åsbo härad, som upprättades på hösten år 1681, redovisades som helt öde 23 av de 24 hemman, vars hela mantal i landsboken avkortats som öde.²² Ett av hemmanen, vars hela mantal i landsboken avkortats som öde, upptogs däremot i tiondejordeboken till en avgift av 11 % av sin tionde. Någon del av detta hemmans ägor måste år 1681 legat under odling.²³ Av de 24 hemman i häradet, som i landsboken till en del av sitt mantal avkortades som öde, föreligger i 14 fall exakt överensstämmelse mellan den avkortning dessa hemman njöt av mantalet och den del av tionden som avkortades för öde och besådda jordar. Av de resterande 10 hemmanen förekom i 9 fall avkortning av tionden för ödejord, i allmänhet i god överensstämmelse med den andel av mantalet som betecknats som öde. Endast ett hemman, vars mantal till hälften redovisats som öde, njöt ej någon avkortning för ödejord och erlade full tionde.²⁴

Av de 48 hemman, som i Norra Åsbo härad år 1681 redovisades som öde, har i 24 fall kunnat konstateras, att avkortningen endast avsåg en del av hemmanet. Den detta år upprättade tiondejordeboken visar, att dessa hemman till en del brukats, i flertalet fall exakt lika stor del som det efter avkortningen återstående mantalet. Dessa hemman har detta år ej saknat åbo. På de

²² Tiondekommissionens protokoll finnes ej bevarat för Norra Åsbo härad.

²³ Per Olufsson i Boarp, Össjö s:n. Detta hemman kan ha brukats antingen av egen åbo eller, om det legat obebott, av grannarna. Ett flertal exempel finnes på att grannarna odlat delar av ödehemman, lagligen eller olagligen. Se Verifikationerna till landsböckerna, t. ex. Frosta h:d år 1688.

²⁴ Håkanstorps gård, Torups s:n.

flesta hemman i Norra Åsbo härad satt emellertid mer än en åbo.²⁵ Ödesmålet kan bero på, att någon av åboarna saknades och motsvarande del av hemmanet därför låg öde. En efter samma metod fortsatt undersökning hemman för hemman av ödemantalet i Bjäre härad år 1681 kan klarlägga frågan, om ödehemman kan definieras som hemman, vilka saknar åbo.

För Bjäre härad finns från år 1681 bevarat såväl tiondekommissionens protokoll som dess jordebok. Den öde och obesådda jordens andel på hemmanen behöver därför ej som i Norra Åsbo härad beräknas på grundval av tiondeavkortningen, den finns direkt angiven för varje enskilt hemman i tiondekommissionens protokoll. I verifikationerna till landsboken år 1681 redovisas för Bjäre härad $3 \frac{5}{12}$ mantal som öde, fördelat på 11 hemman.²⁶ För 4 av dessa hemman avkortades hela deras mantal som öde. Tiondekommissionens undersökning av hemmanen visar emellertid, att endast 2 av dessa 4 hemman var helt öde; av de övriga brukades respektive 21 % och 42 % av jorden. 5 hemman njöt avkortning för öde med halva sitt verkliga mantal, de övriga två hemmanen med en mindre del av mantalet. Av dessa 7 hemman motsvarades ödeavkortningen för mantalet för de 6 av en ungefärligen lika stor del ödejord. För ett hemman, Nils Nilssons i Ingelstorp, Hovs s:n, anmärktes ej i tiondekommissionens protokoll, att någon del av dess jord låg öde. Hela tionden erlades även för hemmanet. I landsboken har emellertid halva dess man-

²⁵ Jordrevningsprotokoll 1671, Kkoll arkiv, och jordebok 1680 för Norra Åsbo härad, LLA.

²⁶ I verifikationerna till landsboken år 1681 redovisas ödehemmanen i två olika specifikationer, en allmän och en över »ödehemman och räntor, som äro militien anslagne». I den förra redovisas 9 hemman omfattande $3 \frac{1}{24}$ mantal, i den senare 8 hemman omfattande $2 \frac{13}{10}$ mantal. 6 av hemmanen äro dock redovisade i båda specifikationerna med exakt samma avkortning. Hela antalet ödehemman är alltså 11 hemman. Dessutom redovisades 4 sädesparter och $11 \frac{1}{2}$ gatuhus i Engelholm som öde. I tiondekommissionens protokoll och jordebok återfinns dessa sädesparter redovisade som helt öde. De ha dock ej medtagits i framställningen, då de ej direkt kunna jämföras med ödehemman.

tal förts som ödemantal. Nils Nilsson i Ingelstorp var själv en av de av allmogen utvalde männen, som biträdde vid tiondesättningen; hans namnteckning återfinnes under den av tiondekommissionen fastställda tiondelängden för Hovs socken.²⁷ Nils Nilssons hemman har ej saknat åbo år 1681. Inte heller torde någon del av detta hemman legat öde och obrukad år 1681. I annat fall måste förutsättas, att Nils Nilsson, som själv deltog i tiondesättningen, betungat sitt eget hemman med en högre tiondeavgift än det rätteligen bort utgöra.

Undersökningen av ödejord och ödemantal i Bjäre och Norra Åsbo härad år 1681 visar, att man metodiskt sett måste skilja mellan dels sådana hemman som till hela sitt mantal avkortats som öde, dels sådana som njutit avkortning endast för en del av sitt mantal, t. ex. 1/2 eller 1/4 som öde och således erhållit en motsvarande nedsättning av alla efter mantalet utgående skatter och pålagor.

Den första gruppen, de som med hela sitt mantal uppförts som ödehemman i landsböckerna, har också nästan alltid vid tiondeuppbörden redovisats som öde och obrukade till hela sin areal. Endast i något enstaka fall har någon mindre del av dessa hemmans åker eller äng enligt tiondelängderna varit under odling. Om de i dessa fall brukats av grannarna eller av egen åbo framgår inte. Konstateras kan endast, att de som helt öde i landsböckerna avkortade hemmanen i allmänhet också legat öde och saknat åbo.

De hemman däremot, som endast njutit avkortning som ödehemman med en del av sitt mantal, synes i allmänhet varit försedda med åbo. Åbon som för dessa hemman erlade en del av skatten och tionden var nästan alltid den samme i vars namn

²⁷ Tiondekommissionens prot. fol. 137, dess jordebok, fol. 9. Denne Nils Nilsson i Ingelstorps förekommer även år 1681 i avkortningen för oförmögne, där han njöt avkortning av salpeterskatt och skipspenning för sitt hemman, se verifikationerna till landsböckerna 1681, KA.

hemmanet också avkortades som öde. Det kan tänkas, att dessa hemman varit gårdar, på vilka det suttit mer än en åbo och att således, när exempelvis hälften av ett hemman betecknades som öde, den ene av normalt två åboar på hemmanet saknades. I vissa fall – såsom t. ex. i fråga om Nils Nilsson i Ingelstorp – kan man emellertid med säkerhet konstatera, att ett dylikt hemman endast brukats av en åbo, trots att en del därav i landsboken betecknats som ödehemman.

En genomgång av ödehemmanen i hela Skåne för de år under 1680-talet, som detta är möjligt, ger till resultat, att samma praxis som den, som kunnat konstateras i Norra Åsbo och Bjäre härad år 1681, tillämpades i hela Skåne.²⁸ Det som öde avkortade mantalet för ett hemman omfattade ibland hela dess verkliga mantal, ibland endast en del av detta. De helt öde hemmanen har med enstaka undantag saknat åbo;²⁹ på de endast delvis öde har däremot i allmänhet funnits en åbo, som odlat en del av hemmanets jord. Den kamerala termen »ödehemman» kan i Skåne på 1680-talet inte definieras som »hemman som saknar åbo».

Undersökningen har emellertid också visat, att det på de hemman, vars mantal helt eller delvis avkortats som öde, nästan alltid förekom öde och osådd jord, i flertalet fall i exakt lika stor utsträckning som avkortningen av mantalet. Den nästan fullständiga överensstämmelsen mellan den andel av mantalet, som i landsboken avkortats som öde, och den öde och obesådda jorden på dessa hemman ger vid handen, att ödehemman i Skåne under 1680-talet i allmänhet innebar hemman, som helt eller

²⁸ Verifikationerna till landsböckerna 1684, 1688 och 1685 norra delen av Skåne, KA.

²⁹ I enstaka fall kan konstateras, att en åbo funnits på hemman, vars hela mantal redovisats som öde. Se t. ex. Frosta härad 1688, där bl. a. följande anteckningar återfinnes i specifikationen över ödehemmanen: »Förmedelst bondens armod och fattigdom bleven öde, men bonden höstat ängen» samt vid ett annat hemman »1688 öde och obesådd bonden allenast höstat något av ängen». Verifikationer till landsboken 1688, fol. 4684, KA.

delvis njöt avkortning i mantalet, därför att deras jord i motsvarande utsträckning låg öde och obesådd.³⁰

Det måste emellertid till sist betonas, att resultatet av ovanstående undersökning endast gäller Skåne. Språkbruk och kamerallpraxis synes ha växlat från län till län.³¹ Tidigare forskare har, som ovan framhållits, definierat termen »ödehemman» på olika sätt. Grundvalen för dessa definitioner har i flertalet fall – liksom i den här ovan gjorda undersökningen – varit en i detalj gående analys av källmaterialet för ett begränsat område. Vederbörande forskare har emellertid inte alltid insett, att det undersökta områdets begränsning satt gränserna också för slutsatsernas räckvidd.³²

III

Avkortningen av mantalet för öde och obrukade hemman var i Skåne den kameralla form, i vilken öde och obesådd jord direkt redovisas i landsböckerna. Under denna rubrik återfinnes emellertid, som framgår av de ovan anförda tabellerna, de flesta år under 1680-talet ej ens hälften av den öde och obesådda jorden i Skåne.³³ Tiondeavkortningen för öde och obesådde jordar var i

³⁰ På några enstaka hemman finnes ej någon öde och obesådd jord, trots att dessa hemman njöt avkortning i landsboken med en del av mantalet som ödehemman. Detta torde bero på att hemmanet tidigare legat delvis öde men senare upptagits av den åbo, som brukade dess andra del. Då denne varken fått skattefrihet eller erlagt skatt för detta, har förmodligen upptagandet av den öde hemmsdelen skett olagligen. Företeelsen är ett exempel på att redovisningen i landsböckerna inte alltid svarar mot det verkliga tillståndet.

³¹ I Halland synes exempelvis termen »ödehemman» ej använts i samma bemärkelse som i Skåne. En genomgång av förteckningar över ödehemman i Hallands län från 1600-talets sista och 1700-talets första decennier visar sålunda, att termen »öde» där ofta användes synonymt med termen »obesatt». Förteckningar och andra handlingar rörande ödes- och frihetshemman 1680–1735, Hallands län, LLA. Se även landsböcker med verifikationer för Hallands län, KA.

³² Se OLANDER, s. 15. Jfr dock SCHARTAU, KFÅ 1912 s. 258.

³³ I Bjäre härad kan de öde och osådde jordarnas utbredning år 1681 exakt fastställas. Det totala utsädet i Bjäre härad upptogs av tiondekommissionen till 3397 tunnor 4 $\frac{1}{2}$ skäppor säd. Därav redovisades ödejord till ett utsäde av 355

allmänhet mer än dubbelt så stor som avkortningen under rubriken »ödehemman» i landsböckerna. Skillnaden kräver, som tidigare framhållits, en förklaring. Självklart har de skatter och pålagor, som utgick efter mantalet, inte kunnat erläggas av de hemman, vars jord till hela eller en större del av sin areal låg öde och obrukad, men som trots detta i landsböckerna inte räknades som ödehemman och följaktligen inte heller njöt avkortning som sådana.

De avkortningar i landsböckerna, som förutom »ödehemman» kan tänkas ha sin grund i öde och obrukade jordar, är främst avkortning för »på frihet upptagna hemman» och avkortning för »oförmögne».³⁴

tunnor 1 $\frac{1}{2}$ skäppa. För att erhålla jämförbara värden med ödeavkortningen av mantalet måste emellertid först de delar, som avse utsädet och ödejorden på frälsets insockne hemman (39 hemman) samt på sädesparterna i Torekov och Båstads byar samt Ängelholms stad dragas från dessa siffror. De därefter återstående utgjorde 360 hemman med ett utsäde av 2994 tunnor 3 $\frac{1}{2}$ skäppor säd. Därav upptogs öde och osädd jord på 71 hemman till ett utsäde av 198 tunnor 2 $\frac{1}{2}$ skäppor eller 6,6 % av utsädet. För ett hemman, som låg helt öde, finnes ej något utsäde uppgivet, varför det ej inräknats i dessa siffror. Ödeavkortningen av mantalet omfattade år 1681 endast 11 hemman, utgörande 2,3 % av hela mantalet i Bjäre härad med undantag för de insockne frälsehemmanen. Ödejorden, som tillhörde dessa 11 hemman, utgjorde omkring $\frac{1}{4}$ av den öde och osädda jord, som detta år förtecknades av tiondekommissionen på hemman av motsvarande jordnatur i Bjäre härad. $\frac{3}{4}$ av den verkliga ödejorden i Bjäre härad år 1681 erhöles således ej någon befrielse från skatter och pålagor genom ödeavkortningen av mantalet.

En genomgång av verifikationerna till landsböckerna år 1684 och 1688 visar att antalet nominati, som njöt avkortning för öde och obesädd jord av tionden, vida översteg det antal, som njöt nedsättning av andra skatter och pålagor genom ödeavkortning i mantalet. Sammanfattande siffror för hela Skåne och dess olika befallningar angående ödejordens och ödemantalets utbredning i hela Skåne och dess olika befallningar för åren 1682–1690 framgår av tabell 1 och 2, sid. 263.

³⁴ Förutom under rubrikerna »på frihet upptagna hemman» och »oförmögne» kan möjligen också hemman med någon del av sin areal öde och obesädd njutit avkortning av de skatter och pålagor, som utgick efter mantalet, under rubriken »förmedlade hemman». Förmedling av ett hemman innebar en nedsättning av dess mantal och därmed alla de skatter och pålagor, som beräknades på grundval därav. Under 1680-talet företogs i Skåne endast en allmän förmedling, nämligen

Innan avskrivningen av skatter och pålagor under dessa båda rubriker granskas, måste emellertid först ett annat problem tagas upp till behandling. Det gäller frågan om balanser och restantier, d. v. s. de skatter som vid landsbokens tillkomst ännu ej redovisats eller erlagts. I landsboken möter dessa belopp under rubriken »balans» och specificerades där på de olika befallningsmän, som hade att svara för skatteuppbörden. Det ligger nära till hands att misstänka, att dessa balanser till stor del bestod av restantier, d. v. s. skatter som ej kunnat indrivs. I så fall skulle vi här kunna finna förklaringen till skillnaden mellan å ena sidan den öde och osådda jorden enligt tiondeuppgifterna å den andra ödemantalet enligt landsböckerna.

Befallningsmännens balanser utgör emellertid inte en avkortning i samma mening som »ödehemman», »på frihet upptagna hemman» och »oförmögne». Under dessa senare rubriker avskrevs de där upptagna skattebeloppen definitivt. De på balans upptagna summorna avskrevs däremot inte. Innebörden av att ett visst belopp fördes på balans var endast, att befallningsmannen ännu inte redovisat uppbörden eller avskrivningen därav. Landsboken ger nämligen endast en bild av redovisningssituationen i landskontoret vid tidpunkten för dess tillkomst – vanligen sommaren eller hösten året efter räkenskapsårets utgång.³⁵ De

då, som ovan nämnts, mantalet år 1687 nedsattes från 8963 till 7302 mantal år 1688. Förmedlingen medförde en stark minskning av det som öde avkortade mantalet såväl absolut som relativt sett.

Förutom förmedlingen år 1687 förekom i Skåne under 1680-talet endast obetydliga förmedlingar av enstaka hemman. Avkortning för förmedling uppstod då en förmedling företagits men denna ej genast införts i räkenskaperna. Under hela 1680-talet var emellertid avkortningen för förmedling obetydlig. Även om man antar, att förmedlingen företagits därför att ett hemmans jord till en del legat öde och osådd, kan detta på grund av den obetydliga summa, som denna avkortningspost utgjorde, inte förklara annat än en liten del av det skattebortfall, som bör ha förorsakats av den ödejord, som inte avkortades under rubriken »ödehemman». Angående omfattningen av avkortning för förmedlade hemman i Skåne på 1680-talet, se O. BJURLING, Rec. av Alf Åberg: Indelning av rytteriet i Skåne åren 1658–1700, HT 1948, tab. 3, s. 82.

³⁵ De av befallningsmännen insända specialräkenskaperna är i allmänhet date-

belopp, som ännu vid denna tidpunkt ej redovisats, fördes då på resp. befallningsmäns balanser. Balanserna kan därför inte, som tidigare ofta skett, betraktas som restantier och användas som ett uttryck för allmogens oförmåga att erlægga skatter och pålagor.³⁶ En del av de på balans förda summorna har nämligen i laga ordning uppburits eller anordnats av befallningsmännen men ännu inte levererats eller redovisats av dessa i landskontoret.³⁷ Frågan ställer sig därför: hur stor del av befallningsmännens balanser i Skåne på 1680-talet bestod av verkliga restantier och hur har dessa senare avskrivits. Frågan kan besvaras endast genom en undersökning av de till landsböckerna fogade balansförklaringsräkningarna.

Kriget 1675–79 hade medfört kaos i den skånska förvaltningen. Skatter och kontributioner hade under kriget inte kunnat indrivras. Balanserna från åren 1675–1680 uppgick till mycket stora belopp. Dessa avskrevs i största utsträckning under 1680-talet. Efter kriget återställdes snabbt ordningen i förvaltningen. Redan från 1680-talets första år synes skatteuppbörden i Skåne ha fungerat oklanderligt. Genom stora avkortningar för »ödehemman», »på frihet upptagna hemman» och »oförmögne» sjönk befallningsmännens balanser till en mycket liten del av skatteuppbörden. Av den ordinarie och extra ordinarie räntan, vars taxerade belopp i Skåne vid denna tid uppgick till c:a 400 000 daler silvermynt per år, fördes i genomsnitt under åren

rade maj–dec. året efter det som räkenskapen avser. Exempel finnes dock på att dessa specialräkenskaper inkommit till landskontoret långt senare. Se t. ex. räkenskaperna för Frosta och Färs härader i 1688 års landsbok, vilka är daterade den 9 mars 1693; de för Luggude och Södra Åsbo härader samt för Östra och Västra Göingen härader i samma års landsbok är daterade år 1692.

³⁶ AXELSON, s. 299; K. G. KELLGREN, Gottland 1690–1720, Södertälje 1942, s. 224, 228.

³⁷ Gunnar Olander har genom ingående undersökning av balanser och restantier i Skaraborgs län under Karl XII:s tid visat, att hos allmogen inestående restantier där endast utgjorde en mindre del av det på balans förda beloppet. Större delen av detta belopp bestod i själva verket av skatter, som uppburits men ännu ej redovisats av resp. befallningsmän. OLANDER, s. 125.

1682–1686 endast 10–20 000 d. sm. per år på balans, motsvarande 2,5–4,5 % av hela uppbörd. Mot slutet av 1680-talet steg balanserna något; år 1690 utgjorde balansen 27 971 d. sm. eller 6,8 % av hela det taxerade beloppet ordinarie och extra ordinarie skatter.³⁸

Redovisning för de på balans uppförda beloppen lämnades av resp. befallningsman i en s. k. balansförklaringsräkning. Som debet upptog befallningsmannen här de belopp han hade att svara för; som kredit åter avkortningar, anordningar och leveranser samt slutligen kvarstående balans. Huvuddelen av det ett år balanserade beloppet slutredovisades i allmänhet i den balansförklaringsräkning, som fogades till följande års landsbok. En genomgång av balansförklaringsräkningarna 1682–1690 ger till resultat, att i medeltal över hälften och vissa år $3/4$ av hela det balanserade beloppet anordnats eller levererats av befallningsmannen. Större delen av befallningsmännens balanser i Skåne under 1680-talet bestod sålunda av försenad redovisning av

³⁸ Undersökningen av befallningsmännens balanser i Skåne har av praktiska skäl begränsats till de skatter och pålagor, som redovisades av befallningsmännen i deras huvudräkenskap för resp. befallning, d. v. s. i stort sett alla ordinarie och extra ordinarie skatter samt kronotonden. I några fall ingår även kontributionen och riksdagsbeviljningarna i dessa redovisningar. För hela Skåne blir dessa siffror i d. sm.:

År	Taxerad uppbörd	Därav balanserat belopp	Balansen i % av den taxerade uppbörden
1682	414 472	11 168	2,7
1683	447 587	20 117	4,5
1684	391 687	10 093	2,6
1685	394 815	14 456	3,7
1686	401 946	12 809	3,2
1687	401 401	19 526	4,9
1688	403 391	24 296	6,0
1689	410 180	22 147	5,4
1690	409 723	27 971	6,8

De på balans förda beloppen variera givetvis även från befallning till befallning. Endast i några enstaka fall översteg emellertid i någon befallning balansen 10 % av hela det taxerade beloppet. Se landsböckerna för Skåne 1682–1690, LLA.

skattebelopp, som oftast i laga ordning erlagts av allmogen. I medeltal 20–25 % av balanserna redovisas i balansförklaringsräkningarna som avkortning. Större delen av denna avkortning faller under rubrikerna »adelns och kyrkans friheter». För »ödehemman» avkortas i dessa räkningar mycket små belopp; de under denna rubrik upptagna avkortningarna belöper sig i medeltal till knappt 1 % av det balanserade beloppet.³⁹ Även avkortningen för »på frihet upptagna hemman» är obetydlig; den uppgår i medeltal till 1–3 % av det balanserade beloppet. Den enda avkortningspost förutom »adelns och kyrkans friheter», som i balansförklaringsräkningarna var av någon betydelse, var avkortningen för »oförmögne»; denna uppgick i Skåne under 1680-talet till 5–10 % av det balanserade beloppet; 1684 då den under denna period nådde sin högsta siffra, utgjorde den 12 % därav. Under denna sistnämnda avkortningsrubrik finner vi avskrivningen av de restantier, som inte kunnat indrivras.

Det i balansförklaringsräkningarna efter anordning, leverans och avkortning återstående beloppet fördes på kvarstående balans och redovisas ånyo i följande års balansförklaringsräkning. Denna »kvarstående balans» var under 1680-talet av mycket varierande storlek, från vissa år några få procent, till andra nära 1/4 eller 1/2 av hela det balanserade beloppet. Dessa »kvarstående balanser» kan med skäl misstänkas till stor del ha bestått av hos allmogen utestående restantier.

Resultatet av undersökningen av befallningsmännens balanser är sålunda: 1. att dessa i Skåne på 1680-talet var mycket obetydliga och endast uppgick till några få procent av hela det taxe-

³⁹ De i balansförklaringsräkningarna upptagna ödehemmanen har inte inräknats i de siffror, som ligger till grund för tabellerna ovan s. 263. Ödeavkortningen i balansförklaringsräkningarna är så obetydlig, att en genomgång och identifikation av dessa ödehemman inte ansetts erforderlig, då de inte nämnvärt kan påverka de i tabellen givna siffrorna. Ödeavkortningen i balansförklaringsräkningarna avser dessutom inte endast ödemantal; i flera fall avkortades under denna rubrik även kronotonde för öde och osådd jord, för vilken tingsattest inte i tid företetts.

rade skattebeloppet; 2. att mindre än hälften av dessa balanser bestått av verkliga restantier.⁴⁰ Resultatet innebär, att endast en mycket liten del av skattebortfallet för den öde och obesådda jord, som enligt tiondeavkortningen fanns i Skåne, kan förklaras genom balanser och restantier. Förklaringen måste sökas på annat håll, i de ordinarie avkortningsrubrikerna.

De avkortningar i landsboken, som förutom »ödehemman» kan tänkas ha sin grund i öde och obrukad jord är främst, som tidigare framhållits, avkortning för »på frihet upptagna hemman» och »oförmögne».

Avkortningen för »på frihet upptagna hemman» uppstod genom att de som upptog ett ödehemman, erhöll några års – vanligen tre år – befrielse från alla skatter och pålagor. Kriget 1675–79 hade i Skåne medfört ett mycket stort antal ödehemman. Under 1680-talets tidigare år utgjorde därför på frihet upptagna hemman en inte oväsentlig del av avkortningen, under deceniets första år vida större än avkortningen för ödehemman. År 1682 var sålunda avkortningen för på frihet upptagna hemman 14,6 % av den ordinarie räntans och terminsskattens sammanlagda belopp i Skåne. Redan år 1685 hade avkortningen under denna rubrik emellertid åter sjunkit till en tiondel av denna siffra. Avkortningen för på frihet upptagna hemman stannade därefter under senare delen av 1680-talet vid mycket små belopp, normalt 1/4–1/5 av avkortningen för ödehemman.⁴¹

⁴⁰ Undersökningen av befallningsmännens balanser ger en inblick i den skattepolitik, som under 1680-talet kännetecknade den svenska förvaltningen i Skåne. Med tanke på den fattigdom kriget hade förorsakat är det häpnadsväckande, att balanserna från 1680-talets förra del inte uppgår till större belopp. Förhållandet innebär, att de skattebelopp, som inte kunde erläggas, omedelbart avkortades, d. v. s. definitivt avskrevs. Detta förfaringsätt måste ha inneburit stora fördelar för allmogen i Skåne och har säkerligen bidragit till den snabba återhämtningen efter kriget. När skattepolitiken i samband med indelningsverkets genomförande under 1680-talets sista år skärptes och avkortningarna minskade i omfattning, började omedelbart balanserna att stiga. Se ovan sid. 277 not 38.

⁴¹ BJURLING, HT 1948, tab. 3 s. 82.

Gunnar Olander har i sin undersökning av tillståndet i Skaraborgs län framhållit, att för att under det stora nordiska kriget »få en riktig bild av krigets inverkan på jordbrukets förmåga att bära de ökade skatterna, bör man summera öde och på frihet upptaget mantal». Olander tar också i sin framställning av jordbrukets tillstånd hänsyn till såväl öde som på frihet upptaget mantal.⁴²

Att öde och osådd jord i viss utsträckning måste finnas på de de på frihet upptagna hemmanen är nära nog självklart. Ödegårdar som upptogs, kan givetvis inte omedelbart ha kommit under fullt bruk. Själva frihetsåren var avsedda att möjliggöra en succesiv uppodling. Tack vare tiondeavkortningen kan vi för 1680-talet i Skåne fastställa i vilken utsträckning jorden på dessa hemman i verkligheten legat öde och obrukad, d. v. s. hur stor del av de på frihet upptagna hemmanen som rätteligen borde räknas som fortfarande öde.

En detaljundersökning har i detta syfte företagits av samtliga på frihet upptagna hemman i Norra Åsbo och Bjäre härader. Undersökningen visar, att man måste skilja på två olika slag av på frihet upptagna hemman. För att råda bot på det stora antal ödehemman, som hade uppstått under kriget 1675–79, indelades bönderna under åren närmast efter kriget i rotar, som var och en ålades att ställa en man till förfogande för att upptaga ett ödehemman. Dessa genom statliga tvångsåtgärder upptagna hemmanen specificerades särskilt som »hemman upptagne på frihet på roten». Vid sidan därav fanns de ödehemman, som frivilligt upptagits; dessa senare betecknades som »på frihet föruntta hemman».⁴³

I Norra Åsbo och Bjäre härader redovisade år 1681 30 hemman, som upptagits på frihet på roten, utgörande 14 1/2 mantal.

⁴² OLANDER, s. 48, 49.

⁴³ Om systemet för upptagande av ödegårdar och beviljandet av frihetsår samt de på frihet upptagna hemmanens fördelning i Skåne under 1680-talet, se ÅBERG, KFA 1946 s. 50.

Av tiondekommissionens protokoll och jordebok framgår, att endast 5 av dessa 30 hemman år 1681 helt saknade öde och osådd jord. På 3 hemman avkortades detta år hela tionden för ödejord. På de övriga 22 hemmanen visar tiondeavkortningen, att deras jord till stor del låg öde, i medeltal 55 % på dessa hemman.⁴⁴

De på frihet förunta hemmanen, dvs. de som frivilligt upptagits, utgjorde år 1681 i Norra Åsbo och Bjäre härader 105 hemman omfattande 49 ³⁷/₉₆ mantal. På 99 av dessa hemman har tionden och ödeavkortningen därav kunnat fastställas.⁴⁵ Tiondekommissionen fann vid sin undersökning år 1681, att 27 av dem ej hade någon del av sin jord öde och obrukad. På de övriga 72 hemmanen redovisades en större eller mindre del av deras jord som öde och obesådd: på ett av dessa hemman låg enligt tiondeavkortningen all dess jord obesådd, medan 71 hemman hade en del av sin jord öde och osådd, i medeltal 40 % därav.

Av undersökningen i Norra Åsbo och Bjäre härader framgår, att öde och osådd jord år 1681 i stor utsträckning förekom på hemman upptagna på frihet, i synnerhet på de hemman, som upptagits genom tvång på roten. Även år 1684 kan i Norra Åsbo och Bjäre härader konstateras, att ödejord förekom på flertalet av de hemman, som upptagits på frihet. Stickprov visar, att förhållandena var likartade i övriga delar av Skåne: på flertalet hemman, som upptagits på frihet, låg fortfarande någon del av jorden öde och obesådd.⁴⁶

Detta resultat innebär emellertid ej, att summan av avkort-

⁴⁴ Landsboken 1681 samt tiondekommissionens 1681-82 protokoll och jordebok, LLA.

⁴⁵ På de sex hemman, där tionden eller ödeavkortningar därav år 1681 ej kunnat fastställas, beror detta i ett fall på att någon tiondeavgift på ett mycket litet hemman ej åsatts hemmanet samt i 5 fall på att hemmanen ej med säkerhet kunnat identifieras. Se Verifikationerna till landsboken 1681, fol. 1439 och 1549, KA.

⁴⁶ Verifikationerna till landsboken 1684, KA, har för Norra Åsbo och Bjäre härader i detalj genomgåts, för övriga härader har stickprov tagits som kontroll.

ningen för ödehemman och för på frihet upptagna hemman kan förklara hela den ovan i tabellerna påvisade skillnaden mellan ödemantalet och ödejorden enligt tiondeavkortningen. Den öde och obesådda jorden på hemman upptagna på frihet utgjorde aldrig, utom i undantagsfall, mer än en del av dessa hemmans jord – av den ovan gjorda undersökningen att döma i medeltal omkring hälften av dess areal. Trots att summan av ödehemmanens och frihetshemmanens totala skatteavkortning åren 1682 och 1683 uppgick till en något större del av hela motsvarande skattesumma i Skåne än ödejorden av all odlad jord, så kan dock dessa båda avkortningsposter därför ej ensamma förklara all den öde och osådda jorden. Redan år 1681 förtecknade tiondekommissionen också i Norra Åsbo och Bjäre härader ett stort antal öde och obesådda jordar utöver de på ödehemman och på hemman upptagna på frihet.⁴⁷ Antalet hemman upptagna på frihet minskade även, som ovan framhållits, snabbt i Skåne under 1680-talet; efter år 1685 utgjorde den endast en obetydlig avkortningspost.⁴⁸ Endast under åren 1681–84 kan avkortningen för på frihet upptagna hemman förklara någon större del av det skattebortfall, som ödejorden i Skåne måste ha medfört.

Avkortningen för »oförmögne» i landsböckerna var redovisningen av de skatterestantier, som vid exekution ej kunnat indrivnas och därför avskrevs. Denna avkortning uppgick i Skåne under 1680-talet till betydande summor, samtliga år väsentligen mera än avkortningen för öde och obrukade hemman. Avkortningen för oförmögne skiljer sig emellertid i ett viktigt avseende från de tidigare behandlade: den specificerades ej för hemmanen, mantalet, utan för personerna, skattebetalarna. Avkortning

⁴⁷ I Bjäre härad uppgick år 1681 ödejorden på ödehemman och hemman upptagna på frihet ej till 1/3 av all ödejord, som redovisades i tiondekommissionens protokoll på alla hemman oräknat de insockne frälsehemmanen.

⁴⁸ BJURLING, HT 1948, tab. 3 s. 82.

kunde ske för en eller flera skatter och pålagor. Den största posten av oförmögnes avkortning utgjorde i allmänhet mantalspengarna, vilka erlades med en viss summa av varje fysisk person. Av de på hemmanen vilande skatterna ägde avkortning under rubriken »oförmögne» i första hand rum för tillfälliga gårdar och de smärre extra ordinarie skatterna som salpeterskatt, skipshjälp, lagmansränta och utskrivningspenningar. Terminsskatten avkortades mera sällan, ordinarie räntan endast i undantagsfall.

En jämförelse mellan dem, vars jord delvis låg öde, och dem, som njöt avkortning av skatter och pålagor som oförmögne, kompliceras därav, att ett stort antal av de oförmögne bestod av åldringar, drängar, pigor och gårdsmän, som ej ägde någon jord och vilka under denna rubrik njöt avkortning för mantalspengarna. Dessa återfinnes givetvis ej i ödeavkortningen för tionden. För de övriga ger jämförelsen skiftande resultat för olika år och för olika delar av Skåne. I Norra Åsbo och Bjäre härader återfinnes år 1681 endast ett fåtal av de, som innehade ödejord, i avkortningslängderna för oförmögne. Vid en liknande jämförelse år 1684 har utgångspunkten tagits i specifikationen över de oförmögne.⁴⁹ I Norra Åsbo och Bjäre härader kan i de flesta socknar detta år 1/3–1/2 av de oförmögne utom de, som njöt avkortning endast för mantalspengarna, konstateras även ha njutit avkortning av tionden för öde och osådd jord. Utväljes emellertid endast de, som njöt avkortning som oförmögne med någon större del av skatten, t. ex. terminsskatten, återfinnes flertalet i redovisningen över öde och osådde jordar. En liknande jämförelse i Oxie härad samma år ger till resultat, att 75 % av de, som under rubriken »oförmögne» fått avkortning av någon

⁴⁹ Utgångspunkten för jämförelsen har tagits i specifikationerna över oförmögne i verifikationerna till landsboken 1684 främst därför att ödeavkortningen för tionden detta år omfattade ett större antal nominati, i flera befallningar ett mycket större antal såsom t. ex. i Oxie härad, där 106 nominati avkortats som oförmögne medan 406 njöt avkortning i tionde för ödejord.

av de skatter eller pålagor som vilade på jordinnehavet, även innehaft jordar, som detta år legat öde.⁵⁰

Oförmågan att erlægga skatterna har sålunda i flertalet fall berott på, att vederbörandes jord till en del legat öde och obesådd. Eller omvänt: för de öde och obesådda jordarna har andra skatter och pålagor än tionden i många fall avkortats under rubriken »oförmögne» i landsboken.⁵¹

Undersökningen har givit till resultat, att öde och osådd jord i Skåne under 1680-talet förorsakat ett betydande skattebortfall även på hemman som ej redovisades som ödehemman i landsböckerna och njöt avkortning som sådana. Den tidigare allmänt omfattade definitionen av ödegårdar vid denna tid i Skåne som gårdar, vilka ej kunde erlægga skatt, s. k. skattevrak, är till omfattningen för vid.⁵² Öde och osådd jord var i Skåne på 1680-talet orsak till betydligt större avkortningar av skatter och pålagor, än vad som framgår av avkortningen för ödemantalet i landsböckerna.

Avkortningen av skatter och pålagor utom tionden för den öde och obesådda jorden redovisas ej på ett enhetligt sätt i landsböckerna. En granskning av landsböckernas ifrågavarande avkortningsposter kan ge en inblick i hur länsräkenskaperna vid denna tid fördes.

Till ödeavkortningen av mantalet fördes i första hand de helt

⁵⁰ Jämförelserna mellan avkortningen för oförmögne och avkortningen av tionden vållar stora svårigheter att genomföra, då i båda dessa avkortningar endast namnen anföres och varken hemmanens jordnatur eller mantal uppgives. Identifikation blir ofta osäker, och de anförda siffrorna, som endast omfattar hemmanen som med full säkerhet kunnat identifieras, är därför minimisiffror.

⁵¹ HALLERMAN hävdade, som ovan anförts, att s. k. oförmögne hemman ingick i ödemantalet, vilket därför ej lämnade för små värden, KFA 1919, s. 283. Föreliggande undersökning ger vid handen, att tesen åtminstone för Skånes del bör vändas i sin motsats: ödemantalet redovisade endast en del av ödejorden; ödejord ingick i avkortningen för oförmögne.

⁵² ÅBERG, KFA 1946 s. 55. Se ovan sid. 266.

öde och övergivna hemmanen. Därutöver avkortades där ett antal hemmansdelar, som någon längre tid legat öde och obrukade. Ett stort antal öde hemmansdelar infördes dock aldrig i denna avkortning, även om de under en följd av år legat öde. Deras skatter avkortades då på annat sätt.

En betydande del av ödejorden fanns fortfarande på hemman upptagna på frihet, i synnerhet på de, som upptagits »på roten» d. v. s. genom statliga tvångsåtgärder. I de flesta fall ledde uppdragandet av hemmanen till att de åter kommo under odling och efter några års frihet åter började erlægga skatt. I några fall blevo de emellertid åter öde och redovisades efter några års frihet åter som ödemantal i landsböckerna. I några av dessa senare fall kan visas, att hemmanet under den tid, det förts som på frihet upptaget, i själva verket legat helt öde och obesatt.⁵³ I dessa fall är landsböckernas sätt att redovisa avkortningen av skatter och pålagor missvisande. Dessa hemman är, även när de infördes i landsböckerna som upptagna på frihet, dock att betrakta som rena ödehemman. Landsböckernas uppgifter svarar här ej mot de verkliga förhållandena.

För avkortningen för oförmögne spelade ödejorden en icke oväsentlig roll. I allmänhet synes dock de öde och osådda jordar, vars skatteavkortning redovisades under denna rubrik, vara av mera tillfällig natur. Orsaken till att landsböckernas ödemantal ej svarar mot de årliga växlingarna i skördeutfallet är främst att söka i detta förhållande: skattebortfallet för de mera tillfälligt öde och övergivna hemmanen och för nytillkomna ödehemman har i landsböckerna redovisats under avkortningen för oförmögne. I flera fall kan dock konstateras, att även hemman, vars

⁵³ Samtliga de tre hemman i Norra Åsbo härad, som år 1681 redovisades i landsboken som upptagna på frihet på roten men som av tiondekommissionen samma år konstaterades ligga helt öde, redovisades år 1684 åter som ödemantal i landsboken. Exempel på samma företeelse finnes även i fråga om delar av hemman. Samtliga påträffade exempel på denna företeelse hänför sig till hemman upptagna på roten.

jord till betydande del under en följd av år legat öde och obesädd, trots detta njutit avkortning härför under rubriken »oförmögne».⁵⁴ I denna avkortningspost redovisas sålunda ett skattebortfall som rätteligen bort avkortas under rubriken »öde och obrukade hemman».

Frågan om ödehemman och deras redovisning i det kamerala källmaterialet har, som inledningsvis framhållits, varit föremål för stor uppmärksamhet i svensk historisk forskning. Beräkningen av antalet ödehemman har lagts till grund för vitt gående slutsatser om Sveriges inre tillstånd i synnerhet under Karl XII:s tid. Den fråga, som i tidigare forskning främst diskuterats, har varit hur man på grundval av det bevarade materialet skulle kunna nå till en uppfattning om ödehemmanens rätta antal. I denna diskussion har först uppgifterna i landshövdingeberättelserna, därefter de i landsböckerna och slutligen de i verifikationerna till landsböckerna lagts till grund för siffrorna; även frågan om balanser och restantier har på senare tid i detta sammanhang uppmärksamats. Själva premissen för alla slutsatserna, att ödehemmanens antal och utbredning sådant det möter i länsräkenskaperna verkligen ger en bild av det inre tillståndet i landet, har däremot inte satts i fråga. Själva huvudsaken, frågan om innebörden av länsräkenskapernas siffror, deras karaktär och därmed deras användbarhet har inte tillräckligt uppmärksamats. Frågan därom rör grundvalen för alla de slutsatser, som med utgångspunkt från detta källmaterial dragits om det inre tillståndet i landet.

Med utgångspunkten från tiondeuppgifterna i Skåne under 1680-talet har i föreliggande undersökning ett försök gjorts att

⁵⁴ Se t. ex. Wulf Ravn på kungsgården i Rebbelberga s:n, Bjäre h:d, vars gård till stor del låg öde och obesädd såväl 1681 som 1684, men vars skatter utom tionden avkortades under »oförmögne». Verifikationerna till landsboken 1684, KA.

pröva själva denna premis för den tidigare forskningens slutsatser. Undersökningen har visat, att antalet ödehemman i landsböckerna och deras verifikationer inte på långt när motsvarar utbredningen av öde och osådd jord; växlingarna i ödehemmannens antal står vidare inte heller alltid i relation till odlingens utbredning och resultat. Det skattebortfall, som förorsakades av ödejord, fördelades i landsböckerna på olika avkortningsrubriker, oftast efter formella, ej reella grunder. Den samlade avkortningen i landsböckerna under rubrikerna »öde och obrukade hemman», »på frihet upptagna hemman» och »oförmögne» ger möjligen – sedan hänsyn tagits till balanser och restantier – en bild av allmogens förmåga att bära skatter och pålagor under olika år eller, med andra ord, skatteunderlaget. Detta ger ett uttryck för det allmänna ekonomiska tillståndet under olika tider. Att däremot, som i tidigare forskning ofta skett, på grundval av en isolerad avkortningspost – ödeavkortningen – söka bestämma detta tillstånd låter sig ej göra. Räkenskapernas starkt formella karaktär medförde, att avkortningen i landsböckerna fördelades på rubriker, av vilka ingen direkt och ensamt svarar mot någon bestämd sida av näringslivet eller ger ett adekvat uttryck för det inre tillståndet. Endast efter ett ingående studium av de olika posternas sammansättning och karaktär kan de utnyttjas och lämna värdefulla bidrag till vår kännedom om gångna tider.

Jörgen Weibull